

Ο ΖΕΝΕΤ ΣΗΜΕΡΑ

Θ Α ΜΟΥ ΕΠΙΤΡΕΨΕΤΕ νὰ ξεκινήσω μὲ μιὰ παράδοξη διατύπωση – παράδοξη, ἐννοεῖται, ἐπειδὴ ἐκφέρεται ἀπὸ τὴν πλευρὰ τοῦ ἐκδότη, τὴν ὁποία, ὑποχρεωτικὰ ἀλλὰ ἀσμένως, ἐκπροσωπῶ ἐδῶ ἀπόψε. Τὰ *Παλίμψηστα* εἶναι τὸ κορυφαῖο ἔργο συστηματικῆς κριτικῆς τοῦ Ζεράρ Ζενέτ, τὸ κορυφαῖο ἔργο, ἄς ποῦμε, μᾶς κατὰ τὸ δυνατὸν ἐπιστημονικῆς κωδικοποίησης, μᾶς τυπολογίας, τῶν τρόπων τῆς λογοτεχνικῆς ἀνάγνωσης· ἀλλὰ ἡ ἑλληνικὴ μετάφρασή του ἄργησε νὰ ἔρθει – γιὰ νὰ ἀκριβολογοῦμε, ἄργησε κάπου δύο μὲ τρεῖς δεκαετίες. Ἡ ὥρα τοῦ Ζενέτ μοιάζει νὰ ἔχει πὰ παρέλθει, ὄχι μόνο στὴ χώρα μας ἀλλὰ, ὅσο εἶμαι σὲ θέση νὰ γνωρίζω, παντοῦ – σίγουρα πάντως στὴν πατρίδα του τὴ Γαλλία. Ὅπως μοιάζει νὰ ἔχει παρέλθει καὶ τὸ εἶδος συστηματικῆς κριτικῆς ποὺ θεμελίωσε ἐκεῖνος, τὸ εἶδος ἐπιστημονικῆς κωδικοποίησης τῆς λογοτεχνικῆς ἀνάγνωσης τὸ ὁποῖο ἀνήκει ἀκόμα στὴν περιοχὴ τῆς αἰσθητικῆς. Ὅχι ὅτι ἡ ἀφηγηματολογία εἶναι πλέον ἄχρηστη, κάθε ἄλλο. Οὔτε ὅτι πέρασε χωρὶς νὰ ἀφήσει τὰ ἴχνη της παντοῦ: στοιχεῖα ἀφηγηματολογίας, ὄχι πάντα ἐπ' ἀγαθῶ, ταράσσουν τὴν κατὰ τὰ ἄλλα ἀκύμαντη πλήξη τῶν βιβλίων τῆς λογοτεχνίας στὰ ἑλληνικὰ Λύκεια, ὅπου οἱ κατάπληκτοι μαθητὲς καλοῦνται νὰ εἶναι ξεφτέρια στὴ διάκριση τοῦ *ὁμοδιηγητικοῦ* καὶ τοῦ *ἑτεροδιηγητικοῦ* ἀφηγητῆ, χωρὶς ὡστόσο νὰ ἔχουν ὑποχρεωθεῖ, σὲ ὅλα τὰ χρόνια τῆς μαθητείας τους, νὰ διαβάσουν ἓνα ὀλόκληρο μυθιστόρημα. Ἄς εἶναι. Αὐτὴ θὰ ἦταν μιὰ ἄλλη κουβέντα, μιὰ ἄλλη ἱστορία, καὶ ἀσφαλῶς δὲν εὐθύνεται ὁ Ζενέτ γιὰ τὴν ἀθλιότητα τῆς δικῆς μας ἐκπαίδευσης.

Ἡ ὥρα τοῦ Ζενέτ ἔχει παρέλθει. Ὅριστικά; Κανεὶς δὲν ξέρει. Οἱ ἐπιστροφές, οἱ ἀναθεωρήσεις καὶ οἱ παλινωδίες εἶναι τόσο συχνές στὴν ἱστορία τῶν πολιτιστικῶν φαινομένων καὶ τῶν ιδεῶν, ὥστε νὰ εἶναι ἀδύνατο νὰ πεί κανεὶς μὲ βεβαιότητα πότε κάτι ἔχει ὀριστικά ἐκπνεύσει ἢ ζεῖ ἀκόμα ἐν ὑπνώσει, ἔτοιμο, ἀνὰ πάσα στιγμή, νὰ θέσει ὑποψηφιότητα γιὰ μιὰ συνταρακτικὴ ἀναβίωση. Ἡ

άφηγηματολογία, άλλωστε, όσο πάλι είμαι σέ θέση νά γνωρίζω, διδάσκεται ακόμα –έστω και σέ περισσότερο άπλουστευμένες, περισσότερο διδάξιμες έκδοχες– στα πανεπιστήμιά μας. Αυτό που μοιάζει νά έχει παρέλθει –μπορεί και όριστικά– είναι τò είδος πνευματικής περιέργειας και παθιασμένης ένασχόλησης με τή λογοτεχνία και τήν κριτική της που θά έστελνε άλλοτε έναν νέο άνθρωπο νά έντρυφήσει, κυριολεκτικά νά άφοσιωθεί, σ' ένα βιβλίο συστηματικής κριτικής σάν τὰ *Παλίμψηστα*. Ή βεβαιότητα δηλαδή, που και αυτή περιείχε τις δικές της ψευδαισθήσεις και τις δικές της έξιδανικεύσεις, ότι αν διαβάσεις ένα τέτοιο βιβλίο όλόκληρο, από τήν πρώτη ως τήν τελευταία σελίδα, θά έχεις πραγματικά μνηθεί σέ μιá βαθύτερη κατανόηση του λογοτεχνικού φαινομένου και θά έχεις αναρριχηθεί στα ύψιπεδα μιáς ευρύτερης φιλολογικής έποπτείας τής τέχνης του λόγου. Αποσπασματικά λοιπόν θά διαβαστούν και τὰ *Παλίμψηστα*, είμαι βέβαιος γι' αυτό, όπως αποσπασματικά διαβάστηκε και ή *Μίμησις* του Άουερμπαχ, για νά σταθώ και σ' ένα άλλο, φιλόδοξο έκδοτικό έγχείρημα του ΜΙΕΤ. Έδω, τò πρώτο κεφάλαιο, «Ή ούλή του Όδυσσέα», τò όγδοο για τόν Δάντη («Φαρινάτα και Καβαλκάντε») και, άντε, τò τελευταίο, είκοστό, για τή Βιοτζίνια Γούλφ («Ή καφετιά κάλτσα») έχουν ακόμα μεγάλες πιθανότητες νά κερδίσουν νέους αναγνώστες. Τα υπόλοιπα παραμένουν, για τούς πολλούς, κάτι σάν τή γή του πυρός: τή γνωρίζουμε όλοι από περιγραφές.

Μιά πραγματική φιλολογική «γή του πυρός» είναι και τò βιβλίο του Ζενέτ, ένα όλόκληρο πυκνό δίκτυο άνταποκρίσεων μέσα, πάνω και κάτω από τò λογοτεχνικό κείμενο που διαβάζουμε. Άλλιώς, μιá πυκνή στερεοσκοπική ρυμοτομία, με άνισόπεδες διαβάσεις και μεταβάσεις, διακείμενα, υπο-κείμενα και υπερ-κείμενα. (Με κάνει και ανατριχιάζω και όχι, φοβούμαι, από ευχαρίστηση, ή καμπανιστή αυθάδεια των λέξεων αυτών στη γλώσσα μας.) Ό Ζενέτ είναι ένα είδος χορευτή-τροχονόμου σ' αυτή τήν πυκνή ρυμοτομία, ένα είδος ένορχηστρωτή και μαέστρου κειμενικών διακλαδώσεων, ένας διακειμενικός ταχυδακτυλουργός που παίζει στα δάχτυλα τήν ευρωπαϊκή λογοτεχνία, βγάζοντας κάθε φορά από τò έπιστημονικό του ήμίψηλο συναρτήσεις, συνάψεις και συνάψεις τις όποιες αυτός και μόνο (ή αυτός μέσα σέ όλίγιστους) έχει τή

δυνατότητα –δηλαδή τή γνώση, τήν εὐαισθησία καὶ τήν ἀσκημένη ἀκοή– νὰ τὶς ἀκούει, νὰ τὶς ἀναγνωρίζει καὶ νὰ τὶς συσχετίζει. Στήνει λοιπὸν ἓνα θέατρο ὅπου οἱ ἀγαπημένοι του συγγραφεῖς, ἢ μᾶλλον τὰ ἀγαπημένα του κείμενα –πὺ ξεπερνοῦν κατὰ πολὺ τὸ «ράφι τῶν κλασικῶν» τοῦ καθενὸς μας– διαλέγονται ἐπάνω στὴ σκηνὴ παριστάνοντας τὸ «δρᾶμα τῆς εὐρωπαϊκῆς λογοτεχνίας». Εἶναι πραγματικὸ εὐτύχημα γιὰ τὸ MIET ὅτι τὸ βιβλίον πέρασε κατὰ φυσικὴ διαδοχὴ ἀπὸ τὸν μεταφραστὴ του, τὸν Βασίλη Πατσογιάννη, στὰ ἄξια χέρια δύο κυριῶν: τῆς ἐπιμελήτριας Μαρίας Στεφανοπούλου καὶ τῆς ἐπόπτριας Λίζυς Τσιριμώκου. Ἄξιες νονάδες καὶ οἱ δύο, ἀναδέχτηκαν τὸ βιβλίον στὴ γλώσσα μας κατὰ τρόπο ὑποδειγματικόν, βρίσκοντας λύσεις ἀξιοθαύμαστες τόσο γιὰ τὴν καταιγιστικὴ τεχνικὴ ὀρολογία πὺ εἰσάγει ἐδῶ ὁ Ζενέτ ὅσο καὶ γιὰ τὸν τεράστιον γλωσσικὸν πλοῦτον πὺ ἐπιστρατεύει: λογοτεχνικά παραθέματα κάθε λογῆς, ἔμμετρα καὶ πεζά, παροιμίαι, παρωδίαι, καλαμπούρια, λογοπαίγνια κ.ἄ. Ἀνάλογα δουλεμένη εἶναι καὶ ἡ ὑπόλοιπη σκευὴ τοῦ βιβλίου: τὸ ἐξαντλητικὸν Παράρτημα μὲ τὰ κείμενα καὶ τὶς ἑλληνικὰς μεταφράσεις τους (ἄλλαι ἔτοιμα, ἐπιλεγμένες μὲ προσοχὴ ἀπὸ τὶς διαθέσιμας ἐκδόσεις, καὶ ἄλλαι καμωμένες γι' αὐτὴ τὴν ἐκδοσὴ), οἱ Σημειώσεις τῆς ἑλληνικῆς ἐκδόσεως καὶ, τέλος, τὸ Εὐρετήριον προσώπων καὶ ἔργων.

Θέμα αὐτῆς τῆς θεωρητικῆς διατριβῆς τοῦ Ζενέτ, τὸ ἀντικείμενό της, εἶναι ὅτι ὁ ἴδιος ὀνομάζει *μεταδιακειμενικότητα* ἢ *κειμενικὴ ὑπέρβαση*, ἔννοια τὴν ὅποια ἔχει ἤδη, σὲ παλαιότερη μελέτη του (*Εἰσαγωγὴ στὸ ἀρχικείμενον*), προσδιορίζει ὡς «ὅλα ὅσα συσχετίζονται, κρυφὰ ἢ φανερά, τὸ κείμενον μὲ ἄλλα κείμενα». Ἐν συνεχείᾳ ὁ Ζενέτ θὰ διακρίνει πέντε τύπους μεταδιακειμενικῶν σχέσεων, τοὺς ὁποίους θὰ σπεύσει νὰ ὀνομάσει, δίνοντας καὶ τὸν ἀδρὸ ὀρισμὸν τοῦ καθενὸς, ἀπὸ τὸ πρῶτον κίονας κεφάλαιον τοῦ βιβλίου. Ἡ ταξινομικὴ μανία τοῦ Ζενέτ θὰ ἐντοπίσει, θὰ προσδιορίσει, θὰ ἀναπτύξει καὶ θὰ ἐξηγήσει μὲ λαμπρὰ παραδείγματα ὅλον τὸ φάσμα τῶν μετασηματισμῶν καὶ μετατροπῶν πὺ ὀρίζονται τὸ πεδίου τῆς «μεταδιακειμενικότητος», ἀπὸ τὴν ἀπλὴν παράθεσιν ὡς τὸ ὑπερκείμενον. (Παράδειγμα: ὁ Ὀδυσσεύς τοῦ Τζόνυ καὶ ἡ *Αἰνειάδα* εἶναι δύο ὑπερκείμενα ἐνὸς καὶ τοῦ αὐτοῦ ὑπο-κειμένου: τῆς Ὀδύσειας.)

Έχω ήδη πει ότι ή ώρα του Ζενέτ έχει μάλλον παρέλθει, έννοώντας μ' αυτό ότι, παρὰ τήν προφανή χρησιμότητα τών ζενετικών ταξινομήσεων, οί γραμματολογικές σπουδές έχουν από καιρό πάρει δρόμους πού τις οδηγούν μακριά από τή δική του συστηματική θεώρηση του λογοτεχνικού φαινομένου, συχνότατα δέ σέ αδιέξοδα πιδ συμπαγή και άδιαπέραστα –και πιδ δυσοίωνα, τολμώ νά πώ– από εκείνα πού οί προσεγγίσεις αυτές ήλθαν αύτεπαγγέλτως για νά διαλύσουν. Η μελέτη τής λογοτεχνίας, κυρίως στον άγγλοσαξωνικό κόσμο, έχει από καιρό κατατεμαχιστεί σέ ύπερπολιτικοποιημένες έκδοχές έπιμέρους «σπουδών», στις όποιες κυριαρχεί ένας κατά βάση κατηχητικός και δογματικός λόγος, μιά νέα καλπάζουσα ήθικολογία πού σαρώνει κάθε έννοια αισθητικής προσέγγισης ενός λογοτεχνήματος και μαζί κάθε έννοια τέχνης. Αυτή ή πουριτανική λαίλαπα (γιατί περι αυτόύ πρόκειται) δέν σάρωσε μόνο έναν όρισμένο συμβατικό «άνθρωπισμό», τόν όποίο διακήρυξε ότι βδελύσσεται και μάλλον βιάστηκε νά κηρύξει έκπτωτο· άπαξίωσε ό,τι βρήκε μπροστά της πού έκρινε ότι κρατιέται ακόμα από τή χρήση (τήν άπόλαυση, τή μελέτη, τή διάδοση, τήν κριτική) τής λογοτεχνίας ως καταρχήν λογοτεχνίας, από τόν ρώσικο φορμαλισμό ως τή Νέα Κριτική, και από τόν Ζενέτ και τόν Μπάρτ ως και τούς άποδομιστές τής σχολής του Γαίηλ. Δικαιούμαστε λοιπόν νά ρωτήσουμε: άν παραβλέψουμε ή παραμερίσουμε λίγο τή δαιδαλώδη ταξινομηκή άρχιτεκτονική του, τί άπομένει από τόν Ζενέτ πού μάς προσεταιρίζεται ακόμα ως άναγνώστες τής λογοτεχνίας, έδώ στο άλλο άκρο αυτής τής σαρωτικής λαίλαπας; Θα έλεγα ότι κάτω από τó πρόγραμμα τής ζενετικής *ποιητικής*, σχηματίζεται και άποκρυσταλλώνεται ένα κοινό άπόθεμα λογοτεχνικών τόπων και τρόπων και συντελείται μιά έξαιρετικά περιεκτική ιστορία τής χρήσης και τής κατάχρησης, τής πολιτιστικής διαχείρισης έντέλει, ιστοριών, τόπων και χαρακτήρων, οί συνεχείς μετασχηματισμοί και οί μεταπλάσεις τών όποίων μάς δίνουν ό,τι θα όνομάζαμε, μπαίνοντας τώρα στον βασιλικό οίκο από τήν πίσω πόρτα, ιστορία τής ευρωπαϊκής λογοτεχνίας. Άλλιώς, σ' αυτή τή «λογοτεχνία δευτέρου βαθμού» συντελείται μιά *κριτική έν έργω*, όπως λέει ο ίδιος ο Ζενέτ, και σχηματίζεται ή μορφή ενός κορυφαίου κριτικού του λογοτεχνικού φαινομένου. Θα έλεγα ακόμη

ὅτι, μὲ ζενετικούς ὄρους, αὐτὸ τὸ ἀπόθεμα τρόπων καὶ τόπων καὶ αὐτὴ ἡ κριτικὴ ἐν ἔργῳ συνιστοῦν τὸ ὑπο-κείμενο πάνω στὸ ὁποῖο ἐδράζονται καὶ λειτουργοῦν ὅλα τὰ ὑπερκείμενα τοῦ ταξινομικοῦ συστήματος.

Διαβάστε, ἐπὶ παραδείγματι, τὴν ἱλιγγιώδη προοπτικὴ πού δημιουργεῖ ἡ πραγμάτευση τῆς ἰλιαδικῆς ἱστορίας τοῦ Τρωίλου καὶ τῆς Χρυσίδας (σσ. 487-490): ἀπὸ τὸν Ὅμηρο στὸν Μπενουὰ ντὲ Σαιντ-Μὼρ (*Τὸ μυθιστόρημα τῆς Τροίας*), κατόπιν στὶς πάμπολλες μεσαιωνικὲς, ἑμμετρὲς εἴτε πεζές, μεταπλάσεις τῆς ἱστορίας στὴ Γερμανία καὶ τὴν Ἰταλία ὡς τὸν *Ἐρωτόπληκτο* (*Il Filostrato*, 1339) τοῦ Βοκκάκιου, ὅπου ἡ Χρυσίδα ξαναβαπτίζεται «Χρυσίδα» καὶ προστίθεται τὸ πρόσωπο τοῦ Πανδάρου, «ἑξαδέλφου τῆς Χρυσίδας καὶ διαμεσολαβητὴ στὴ σχέση τοῦ ζεύγους». Θὰ ἀκολουθήσει, βεβαίως, ὁ Τσῶσερ στὰ τέλη τοῦ 14^{ου} αἰώνα, μὲ τὸν δικό του *Τρωῖλο καὶ Χρυσίδα*, ἐμπνευσμένον εἴτε ἄμεσα ἀπὸ τὸν Βοκκάκιον εἴτε ἐμμέσως ἀπὸ μιὰ γαλλικὴ διασκευὴ τοῦ Βοκκάκιου ἀπὸ τὸν Λουὶ ντὲ Μπωβώ, καὶ ὁ Ρόμπερτ Χένρυσον στὰ 1593 μὲ τὴ *Διαθήκη τῆς Χρυσίδας*, ὅπου ἡ ἄτυχη, τιμωρημένη ἀπὸ τοὺς θεοὺς Χρυσίδα πεθαίνει ἀπὸ λέπρα καὶ ὁ Τρωῖλος ἐπιζεῖ. Σ' αὐτὴ τὴν μακρὰ γραμμὴ τῶν μετασχηματισμῶν, τὸ ἐρωτικὸ εἰδύλλιο ἀπομακρύνεται ἀπὸ τὰ ὁμηρικὰ του συμφραζόμενα καὶ χάνεται ἐντελῶς ἢ αἰσθησιμῶς τοῦ πολέμου μέσα στὸν ὁποῖο ἐκτυλίσσεται ἡ ἱστορία. Ὅταν θὰ ἔρθει ἡ στιγμή νὰ ἐντάξει καὶ τὸν Σαίξπηρ σὲ αὐτὴ τὴ γενεαλογία, ὁ Ζενὲτ θὰ ὀδηγηθεῖ σὲ μιὰν ἀκόμη παρεμπόπτουσα εὐρηματικὴ ἀνάγνωση. «Γιὰ πρώτη φορὰ μετὰ ἀπὸ τόσους αἰῶνες», γράφει,

ὁ ποιητὴς φαίνεται ὅτι ἔχει γνώση τοῦ ὁμηρικοῦ κειμένου. Ἀντίθετα μὲ τὸν Βοκκάκιον καὶ τὸν Τσῶσερ, ὁ Σαίξπηρ ἐπαναφέρει τὴν ἐρωτικὴν σχέση τῶν δύο ἡρώων στὴν ἱστορία τοῦ πολέμου – ἐνὸς πολέμου ὅμως πού ξαναβρίσκει τὰ ὁμηρικὰ του ὅρια [...] Ὁ θεατὴς πού θὰ ἀγνοοῦσε τὰ πάντα γύρω ἀπὸ τὴν ἐνδιάμεση παράδοση θὰ μπορούσε νὰ φανταστεῖ ὅτι ὁ Σαίξπηρ ἐπιχείρησε μὲ αὐτὴ τὴν τραγικωμωδία μιὰ σκηνικὴ μετάθεση τῆς *Ἰλιάδας*, καρυκευμένη, γιὰ τὴν περίσταση καὶ τὴν ἀπόλαυση τοῦ κοινού, μὲ μιὰ ἐπιπρόσθετη ἐρωτικὴ ἱστοριούλα. Στὴν πραγματικότητα εἶναι βέβαιο ὅτι ἔγινε τὸ ἀντίθετο: ὁ Σαίξπηρ δανεῖζεται ἀπὸ τοὺς προγενέστερους συγγραφεῖς τὴν ἱστορία τῆς προδοσίας τῆς

Χρυσήϊδας, ἀλλὰ ἡ ἐκ νέου ἀνακάλυψη τῆς *Ἰλιάδας* τὸν χτυπᾶ κατακέφαλα καὶ μπολιάζει μὲ γενναῖες δόσεις τὴν ἐρωτικὴ πλοκὴ. Τὸ ἔργο *Τρωῖλος καὶ Χρυσήϊδα* εἶναι ἡ παρεῖσφρηση τοῦ ὁμηρικοῦ ἔπους σὲ μιὰ τετριμμένη αἰσθηματικὴ ἱστορία [σ. 488-489].

«Ἡ παρεῖσφρηση τοῦ ὁμηρικοῦ ἔπους σὲ μιὰ τετριμμένη αἰσθηματικὴ ἱστορία»: μόνον ἓνας πραγματικὰ μεγάλος κριτικὸς μποροῦσε ποτὲ νὰ κάνει αὐτὴ τὴν παρατήρηση, ἐρμηνεύοντας ἔτσι, κατὰ τρόπο εὐρηματικό, τὴν ὠμὴ βία ποὺ φαίνεται νὰ συνταράσσει τὴν σαιξπηρικὴ τραγικωμωδία. Ἡ συνάντηση, μέσα στὸ ἴδιο τὸ ἔργο καὶ σὰν ἀπὸ μιὰ τυχαία σύγκρουση, δύο διαφορετικῶν λογοτεχνικῶν εἰδῶν, κατὰ τρόπο ποὺ ὁ δέκτης (ἡ ἐρωτικὴ ἱστορία) νὰ μὴν εἶναι σὲ θέση νὰ ἀφομοιώσει τὸν εἰσβολέα (τὸν ἰλιαδικὸ πόλεμο) χωρὶς νὰ διαλυθεῖ καὶ ὁ ἴδιος σὲ μιὰ βίαιη παρωδία τοῦ ἑαυτοῦ του, ἡ σκέψη αὐτὴ εἶναι ἄξια τοῦ σπουδαίου κριτικοῦ –καὶ ἀκαταπόνητου ἀναγνώστη– ποὺ βρίσκεται πίσω ἢ κάτω ἀπὸ τὸ ταξινομικὸ σύστημα, ἐκεῖ ὅπου ἡ μεγάλη λογοτεχνία ἀξιοδοτεῖται ἐκ νέου. Αὐτοῦ τοῦ Ζενέτ ἡ ὥρα δὲν ἔχει παρῆλθει· εἶναι τώρα.

Ἐνα ἀναπόδραστο κατὰ τὴν κρίση μου συμπέρασμα εἶναι ὅτι, ἀντιμέτωποι καθὼς εἴμαστε μὲ μιὰ καχύποπτη ἀναψηλάφηση τῶν ἀνθρωπιστικῶν γραμμάτων καὶ τῆς λογοτεχνίας, ὀφείλουμε νὰ ἐπαναφέρουμε στὸ προσκῆνιο τῶν σπουδῶν μας τοὺς μεγάλους δοκιμογράφους στοχαστὲς τοῦ λογοτεχνικοῦ φαινομένου· τόσο τοὺς πανεπιστημιακοὺς κριτικούς, παλαιότερους καὶ νεότερους, τὸν Ἄουερμπαχ, τὸν Ἐμφον, τὸν Κέρμοντ, τὸν Σταρομπίνσκι, τὸν Μπάρτ, ὅσο καὶ τοὺς λογοτέχνες, παλαιότερους καὶ νεότερους, τὸν Ἐλιοτ καὶ τὸν δικό μας Σεφέρη, τὸν Μπρόντσκι, τὸν Χήνυ, τὸν Καλβίνο, τὸν Κούντερα, τὸν Κουσί, οἱ ὅποιοι, ἐπειδὴ ἔχουν καὶ μιὰ ἀπὸ μέσα αἴσθηση καὶ γνώση τῆς ποιητικῆς ἢ τῆς ἀφηγηματικῆς τέχνης, μποροῦν νὰ θεωρηθοῦν τουλάχιστον συναρμόδιοι μὲ τοὺς κριτικούς γιὰ νὰ μιλήσουν γιὰ τὸ λογοτεχνικὸ φαινόμενο. Πλαί σ' ὅλους αὐτοὺς πρέπει τώρα νὰ κρατήσουμε καὶ μιὰ τιμητικὴ θέση γιὰ τὸν Ζενέτ.